

Bennett, H. S.

Caxton és irodalmi öröksége*

Az írói pálya mindig elég bizonytalan volt, és a könyvnyomtatás megjelenése előtt az író sorsa egyáltalán nem volt irigylésre méltó, még annyira sem, mint később, a következő évszázadokban. Ma már annyira megszoktuk, hogy létezik egy jól szervezett mechanizmus, kizárólag azért, hogy az irodalmi termékeket a lehető legszélesebb közönséghez eljuttassa, hogy hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, viszonylag mennyire újkeletű ez az egész, és hogy a középkori szerzőnek alig vagy egyáltalán nem volt lehetősége arra, hogy előre lássa, mekkora lesz a műve iránti igény. A tudatlanság, vagy legjobb esetben a bizonytalanság áthatolhatatlan köde vette körül, nem volt tudomása arról, hogy mások mit írtak. Például a 15. században három különböző fordítás készült Sir John Mandeville utazásairól, két fordító ugyanis nem tudta, hogy a fordítást már megcsinálta előttük más. Sok más példát is felhozhatnánk az író nehéz helyzetének szemléltetésére, és az írók alapjában véve okosan tették, hogy folytatták a munkát, és nem törődtek azzal, hogy mások mit csinálnak, mert a középkori kéziratok terjedése, modern szemmel nézve, meglehetősen véletlenszerűnek és egyenetlennek tűnik.

Az egyenetlenség nagyrészt abból eredt, hogy az ország különböző részein beszélt dialektusok között nagy eltérések voltak, ez megnehezítette a Trent folyótól északra lakó olvasók számára a londoni szerzők műveinek olvasását. Chaucer „az angol nyelvben és nyelvünk írásmódjában rejlő sokféleségről” beszél, és nagyjából egy évszázaddal később Caxtont még mindig ugyanez a nehézség nyugtalanítja, és sok töprengés és vizsgálódás után úgy dönt, hogy a legjobb, amit tehet az, ha olyan angol nyelvet használ, ami „nem túl parasztos, nem is szokatlan, hanem olyan szavakkal fejezi ki mondanivalóját, hogy Isten kegyelméből megértsék”. A legtöbb szerző műveinek terjedését korlátozták a dialektusbeli sajátosságok, de talán még ennél is nagyobb akadály volt, hogy teljesen bizonytalan és szinte kiszámíthatatlan volt, milyen a művek iránti igény. Ez az igény úgy tűnik nagyrészt személyes ajánlásokon múlt, és talán az is felkelthette, ha valaki meghallgatta egy mű felolvasását másnak a házában. Az ismert miniatúra, a cambridgei Corpus Christi Kollégium Könyvtára Troilus és Cressida kéziratának címlapján úgy ábrázolja Chaucert, amint felolvas az Udvarnak, és az egész mű (sok más középkori vershez hasonlóan), tele van a hallgatóságra vonatkozó utalásokkal.¹ Ha művéről kedvező véleményt nyilvánít.

* Bennett, H. S.: English books and readers 1475 to 1557. Being a study in the history of the book trade from Caxton to the incorporation of the Stationers' Company. (Az angol könyv és olvasója 1475—1557. Bevezetés a könyvkereskedelem történetébe Caxtontól a Stationers' Company megalakulásáig.) 2. ed. Cambridge—New York etc., 1989 [1969], Cambridge University Press. 1—18.

¹ Lásd Szenczi Miklós—Szobotka Tibor—Katona Anna: Az angol irodalom története. Bp., 1972. képmellékletben.

nítottak és ajánlották másoknak, a szerző remélhette, hogy példányt fognak kérni tőle azok, akiket érdekel [a mű], és akik meg is tudják fizetni a másolás tetemes költségeit. Nem tudjuk eldönteni, mit jelentett ez a szerzőnek anyagilag. Ha hivatásos másolók sokszorsították a művét, a szokásos úton, akkor feltételezhetjük, hogy a szerző kapott valami ellenszolgáltatást a kézirat kölcsönadásáért. Viszont nem volt könnyű meggátolni, hogy egy kéziratot engedély nélkül lemásoljanak. Mikor egy példány kikerült a szerző kezéből, többé már nem tőle függött, hogy ki másolja le. Hogy ilyesmi megtörténhetett, tudjuk Guillaume de Deguileville panaszából, aki elmeséli nekünk az *Emberélet zarándokútja* (Pélerinage de la vie humaine) című művében, hogy először 1330-ban írta le az álmát, de még ki akarta javítani és átdolgozni. Azonban ellopták tőle, és mindenfelé nyilvánosságra hozták. A tolvaj nem sokat törődött azzal, mi lesz a szerző hasznával. Amíg el nem lopták, szabadon hagyhatott ki és toldhatott be részeket, ahogy jónak látta, de ez az illetéktelen terjesztés megfosztotta ettől a szabadságától. Most, 25 évvel később teljesen átdolgozta a művet, és el fogja küldeni minden országba, ahová a műve akarata ellenére eljutott. Nem lett volna szabad az engedélye nélkül odakerülnie.

Ugyancsak a 15. században Pecock püspök panaszkodik, hogy egyes könyveit „széltében-hosszában terjesztették, és másolták akaratom és szándékom ellenére, ahogy nyíltan meg is mondtam prédikációmban, a Szent Pál székesegyházban, éspedig a barátaim tápintatlansága és meggondolatlansága miatt, akiknek csak saját szemük elé engedtem az írásokat, hogy addig ne terjedjenek tovább, amíg magam jobban meg nem vizsgáltam, és jóvá nem hagyták az Egyház vezetői és atyái — ezeket így nem ismerem el magaménak, és már amennyire tőlem függ, azt akarom, hogy új megfogalmazásban, és jobb formában, megfelelő módon legyenek a világ elé bocsátva.”

Ezek a nagyon fontos nyilatkozatok mutatják, mennyire tehetetlen volt egy szerző, amint a műve kikerült a kezéből, és milyen kevésbé számíthatott belőle jövedelemre. Kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy majdnem lehetetlen volt és szinte ismeretlen dolog is, hogy egy szerző a középkorban meg tudjon élni az írásból. Tegyük fel, hogy volt egy potenciális igény a műre, és ő ezt tudta, akkor is előbb meg kellett írnia a művét, és ehhez időre, anyagra és egyedüllétre volt szüksége — amihez ekkoriban nehéz volt hozzájutni —, és miután befejezte a pizkozat írását, szépen le kellett tisztáztatnia, olyan állapotban, hogy valaki hajlandó legyen a munkáját és a ráfordított idejét megfizetni. Kevés író volt hajlandó küzdeni a meghallgatásért ilyen körülmények között, és még kevesebben engedhették ezt meg maguknak. Nehéz lenne a Caxton előtti öt évszázadból egyetlen olyan neves szerzőt is mutatni, aki elsősorban író volt, és aki az írásból élt meg. Legtöbb író egyházi személy volt, akit az egyház tartott el, vagy egy királyi vagy arisztokrata család csatlósa, vagy csak szórakozásból vagy időöltésből írt. Az írók döntő többsége az egyházi emberek közül került ki. Csak a 14. és 15. században ilyen szerző volt a brunne-i Robert Mannyng, Walter Hilton, Richard Rolle, John Wycliffe, William Langland, John Lydgate, Reginald Pecock, Stephen Hawes, John Capgrave és Osbern Bokeham — hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Mindnek volt biztos jövedelme — talán nem nagy, de elég — és ez lehetővé tette, hogy az írás

örömeinek hódoljanak. Azok, akik szerzetesrendek tagjai voltak, lehet, hogy a rendfőnök parancsára írtak, vagy hogy a saját kolostoruk vagy más kolostorok könyvtárában kiegészítsék az olyan területeket irodalmát, amelyről tudták, hogy hiányosak. Nekik elég kellemesen teltek a csendes órák a scriptoriumban. Csak a napi misék és a kolostori élet rutinja szakította meg békés életük egyhangúságát. Mindennapi kenyerük biztosítva volt, írói hírnevükre pedig joggal voltak büszkék maguk is és szerzetes testvéreik is. A szerzetes írók nagy krónikái, például William of Malmesbury vagy Matthew Paris művei hírnevet szereztek a szerzőnek is, a kolostornak is, és a 15. századi Anglia leghíresebb költője John Lydgate volt, a bury st. edmundsi bencés apátság szerzetese. Nem véletlen, hogy Langland úgy írt erről az életről, mint a legnagyobb világi boldogságról.

Azok számára azonban, akiknek nem volt ilyen biztos létalapjuk, bizonytalan volt az élet. Voltak persze olyanok, akik egy főúrhoz csatlakoztak, és főleg azt írták, amit rendelték tőlük. Sok lovagregényt fordítottak így angolra, egy-egy főúr kifejezett kívánáságára, mint a William of Palerne-t,² amelynek a fordítása: „Hereford fényes grófja, sir Humphrey de Bohun, Edward király unokaöccse számára készült, aki Gloucesterben lakozik, Ő kérte, hogy legyen lefordítva ez a szép történet franciáról angolra, hogy az angolok is olvashassák.”; és ezt megelőzően Yolande, IV. Balduin, Hainault grófja leányának parancsára fordították latinról franciára. Ezek a névtelen fordítók, száz más hasonló sorstársukkal együtt csak azért éltek, hogy uraik parancsait teljesítsék. Még az olyan nagy lovagregény-író, mint Chrétien de Troyes, és az olyan kiváló krónikaíró, mint Froissart is büszkén vallották magukat Marie de Champagne illetve Philippa d'Hainault szolgájának. És ahogy Marie javasolta a kordé történetének (Lancelot) témáját és feldolgozásmódját (*matière et sen*), Lord Thomas of Berkeley is kifejezett utasításokat adott káplánjának, John Trevisanak, aki „engedelmes és kész akaratod szerint dolgozni”, Ralph Higden krónikáinak fordítására vonatkozóan. Nemcsak a témát választotta meg, de azt is kikötötte, hogy a fordítás prózában készüljön, „mert a próza általában világosabb, mint a rímek, könnyebb és egyszerűbb megérteni”. A nagyúr fizette az író, joga volt tehát megrendelni, hogy mit akar. Meg is rendelte, és az a gyenge próza és verstermés, ami ilyen módon született meg, legalább annyira tükrözi a patrónusok ízlését, mint a szerzők tehetségtelenségét. De legalább a nyomorult költőnek volt egy szerény helye a patrónus háztartásában, és önelégülten nézhetett le azokra, akik időről-időre megjelentek ura kastélyában, és énekükkel elszórakoztatták egy estére. Hogy azokból a műsorszámokból, amelyeket ezek a regősök énekeltek, mennyi volt a saját szerzeményük, nem tudhatjuk. Valószínűleg kevés. A későközépkori vándorénekesek többnyire koruk két lábán járó kölcsönkönyvtárai voltak. Ha esetleg a koraközépkori regősök maguk írták is, amit énekeltek, a későbbiek már elsősorban előadók voltak. Az író nem remélhetett volna magának biztos vagy boldog életet, ha együtt járta volna velük az országutakat. Hogy ez az életmód mit jelentett, megtudhatjuk olyan híres francia regősök szemléletes verseiből, mint Rutebeuf és Villon.

2 14. századi, úgynevezett betűrímes verses regény; fordítás, eredetije ismeretlen, latinnak gondolják.

Akár a kolostor cellájában, akár a kastély tornyában laktak, a középkori szerzők lényegében megrendelésre írtak. Az a kiváltság, hogy egy szerző azt írhatta, amihez kedve van, költséges szórakozás volt, és olyan jövedelemforrást tételzett fel, amely nem függött az írásból származó keresettől. Angliában a leghíresebb ilyen író Chaucer volt, de már annyira megszoktuk, hogy úgy gondoljunk Chaucerre, mint költőre, hogy megfedkezünk Chaucerről, a király követéről, a gyapjú és bőrvámok felügyelőjéről vagy a North Petherton-i királyi vadaskert helyettes felügyelőjéről. Pedig éppen ez az anyagi biztonság tette lehetővé, hogy szabad idejében költészettel foglalkozzon. Mert ezt tette a napi munka végeztével, ő maga mondja el nekünk.

Ne felejtjük azonban el, hogy bár Chaucer szabadon, irányítás nélkül írt, lehetséges, hogy ha mindent tudnánk róla, észrevehetnénk, hogy egyes műveiben legalább fél szemmel a király vagy az udvar irányába tekint. Nehéz elhinni, hogy *A hercegnő könyvé-t* (The Book of the Duchess) egyedül csak azért írta, hogy megemlékezzen John of Gaunt feleségének haláláról anélkül, hogy eszébe jutott volna, milyen jóindulatra fogja ezzel hangolni a nagyurat a maga irányában.³ Hasonló a helyzet Chaucer más műveivel is, van némi jele, hogy úgy készültek, hogy egyes nagyobb udvari alkalmakhoz illőek legyenek. John Gower, Chaucer kortársa független vidéki nemesember volt, akinek a vagyona lehetővé tette, hogy latinul, franciául és angol versekben honfitársai épülésére alkosson. De még így is, angol nyelvű műve, a *Confessio Amantis*, amint ő maga mondja, úgy íródott, hogy a király, II. Richard kifejezetten kért tőle „valami újat”, és mikor elkészült vele, írt egy rövid befejezést is a végére, amelyben a királyt dicsérte. Néhány évvel később ajánlatosnak találta elhagyni ezt a részt, és új előszót írni a műhöz, amelyben már IV. Henrik az, akit dicsér.⁴ Nincs okunk feltételezni, hogy az udvar kifejezetten megrendelte ezeket a műveket, de mikor elkészültek, nem nehéz elképzelni, hogy a király elhalmozta kegyeivel (ha pénzével nem is) a szerzőt, és ezzel nőtt a hírneve, és művének másolatai iránt is megnőtt az érdeklődés.

Egy harmadik írócsoport is jól kivehető, a helye valahol az előbbi két csoport között található. A 14. század végén és a 15. században volt egy olyan embercsoport, akiknek az írás csak részfoglalkozásuk volt, akárcsak Chaucernek, de Chaucerrel ellentétben őszintén megmondták, hogy azért írnak, mert ki akarják egészíteni jövedelmüket. Jó példa erre Thomas Hoccleve. Hoccleve tisztviselő volt a királyi pecsétőri hivatalban, de magánéletében tékozló és züllött életmódot folytatott, és mivel könnyedén tudott verset írni, állandóan patrónus után kutatott, akinek verset ajánlhatna jutalomért cserébe. Különböző gazdag és befolyásos pártfogókat nevez meg, IV. Henriket, V. Henriket, Humphreyt, Gloucester herceget [*V. Henrik öccse*] és sok más kevésbé fontos személyt, és ír számos magas tisztség viselőjének, például a lordkancellárnak, arra buzdítva őket, hogy adjanak neki

3 John of Gaunt III. Edward fia volt, és apja utolsó éveiben, illetve unokaöccse, II. Richard gyermekkorára idején gyakorlatilag ő uralkodott Angliában. Mint Lancaster hercege ő volt a Lancaster dinasztia, a három Henrik közvetlen őse, Henry Bolingbroke, IV. Henrik, apja. Shakespeare II. Richard című drámájában szerepel.

4 II. Richardot Henry Bolingbroke letette a trónról, börtönbe záratta, és később meg is ölette, maga pedig IV. Henrik néven király lett. Ez már a Rózsák Háborúja része, és Shakespeare II. Richardjának témája.

pénzt. Világos, hogy Hocclevenek nem volt olyan biztos pozíciója, mint Chaucernek, ami tiszteletdíjakkal, díszruhákkal, évjáradékokkal és nagy hordó borokkal járt, vagy olyan anyagi biztonsága, mint Lydgateknek, aki az Anglia egyik leggazdagabb alapítványával rendelkező kolostorban élt. Az olyan írók, mint Hoccleve alig fügtek kevésbé pártfogójuktól, mint a Trevisához hasonló szegény szerzők, akik egész életüket uruk szolgálatával töltötték.

Ezek az állapotok egészen a 15. századig fennmaradtak. Ekkorra számos radikális változás indult meg, többnyire mind annak következtében, hogy az angol lett a hivatalos levelezés, a bíróságok és az irodalom általánosan elismert nyelve. Chaucer életében vált világossá, hogy az angol és francia nyelv hosszú ideje tartó küzdelme eldőlt, és hogy ezután az angol lesz az angolok nyelve. A francia nyelv fokozatosan háttérbe szorult az arisztokrácia körében is, és a 15. század még csak az elején járt, mikor az angol népnyelv már mindenütt eluralkodott. Amint ez megtörtént, felgyorsultak az események. Az angol nyelvű olvasnivaló iránti igény követelővé vált, és ennek kielégítésére sokkal nagyobb számban másoltak anyanyelvi kéziratokat, mint korábban. Akárhová nézünk, mindenütt azt látjuk, hogy az írók és másolók szorgalmasan dolgoznak ennek az újonnan keletkezett igénynek a kielégítésén. Az irodalom többé már nem volt az egyházi emberek és a földesurak kizárólagos vadászterülete, a latin és francia műveket sietve új, angol ruhába öltöztették, mikor a nép nyelvén eddig hozzáférhetetlen könyveket lefordították, másolták és terjesztették. A növekvő olvasóközönség láthatóan mohón magába szívta ezt az újonnan felfedezett irodalmat, amelyhez a tudás minden eddig ismert területe hozzájárult valamivel.

Természetesen a reagálás egyenetlen és bizonytalan volt, de a szerző mégis alkothattott magának némi reális fogalmat az igényekről. A vallás annyira központi helyet foglalt el a középkori életben, hogy óriási volt azoknak a száma, akiket a vallásos, moralizáló vagy tanító célzatú irodalom érdekelt. A kolostoroknak a lelki épülést és vigasztalást szolgáló anyanyelvi irodalomra volt szükségük, egyre nagyobb mennyiségben, különösen ott, ahol apácák vagy remeténők laktak. Hogy az apácák nem tudtak sem latinul, sem franciául olvasni, azt mindig kihangsúlyozzák azok a szerzetes írók, akik műveletlenebb nővéreik számára készítenek anyanyelvi fordításokat. Ellátták irodalommal azokat, akik jámbor legendákat szerettek olvasni, amilyenek az *Arany Legendában* (*The Golden Legend*), ebben az óriási összeállításban, vagy Lydgate és Bokeham kisebb gyűjteményeiben voltak találhatóak. Egyes történetek gyűjteménye, gyakorlati kalauzok az istentiszteleteken való vallásgyakorláshoz, a vallásos tanokat rendszerbe foglaló, oktató célzatú könyvek, prédikáció és homília-gyűjtemények, allegorák és lírai költemények nagy számban készültek, és annak alapján, hogy sok ilyen műnek milyen nagy számú kézírata maradt, jogosan hihetjük, hogy széles körben terjedtek.

Az ismeretterjesztő irodalom viszont eleinte csak nehezen talált magának olvasókat, mert nem volt még olyan készen kapott közönsége, mint a vallásos műveknek. A művek nyilvánvaló hasznossága azonban végülis gondoskodott a terjedésükről, így nyelvtanok, glosszák és szótárak is nagy számban maradtak ránk ebből a korból. Maradtak fenn olyan művek is, amelyek a lovak, vadászkutyák és

sólymok tartásával kapcsolatos tudnivalókat részletezték, a szántóföldek művelésére vagy kertészkedésre oktattak, vagy hogy hogyan kell sebeket ellátni vagy távoltartani magunktól a pestist. Nagy volt a választék illemkódexekből is, és az olyan gyakorlati útmutatók; amelyek például a fafaragás alapjairól és gyakorlatáról szóltak vagy arról, hogyan kell egy társaságot rangjának megfelelően asztalhoz ültetni, szintén nagy bőségben álltak rendelkezésre. Ez az irodalom az olyan társadalmi, politikai és egyházi kérdéseket, amelyek olvasóikat érdekelték népszerű formában dolgozta fel, könnyen megjegyezhető versekben. Az angol történelem iránti növekvő érdeklődést a *Brut* és sok más nemzeti és helyi krónika írásával elégtették ki, ezek mind népnyelven, azaz angolul íródtak. Végül, a szépirodalom iránti igény sem maradt táplálék nélkül, sőt a 15. század éppen arról híres, milyen nagy érdeklődéssel igyekezett összegyűjteni és lejegyezni a korábbi lovagregényeket, mennyi karácsonyi éneket és verset írtak ekkor, és mennyi balladát jegyezték le. A humoros elbeszélés és a tanító célzatú állatmese, a fabula virágzott, akárcsak a lírai vers legváltozatosabb formái.

Má legfeljebb csak annyit tehetünk, hogy nagyon tömören lejegyezzük a ránk maradt információkat, és ezen a rendkívül általános alapon próbálunk következtetéseket levonni, meglehetősen önkényesen. Annyi minden elveszett, és különben is, a kéziratmásolatok száma minden mű esetében viszonylag annyira kicsi volt, hogy a statisztikának nincs semmi értelme. Azoknak az embereknek a száma, akiknek jelentett is valamit az irodalom, bizonyára továbbra is alacsony maradt a társadalom egészéhez képest, bár bizonyos jelek arra utalnak, hogy az írástudók aránya folyamatosan növekedett a század folyamán, és elfogadhatjuk C. L. Kingsford alapos megfontolásokra épülő véleményét, hogy „túlságosan is készek voltunk leértékelni a kor kultúráját és civilizációját. Kétségtelen, hogy az írástudás többé már nem volt olyan készség, amely csak a papi osztályra korlátozódott ... Vidéki nemesemberek feleségei és nővérei ugyanolyan jól tudtak írni, mint férjük és testvéreik, és ők is és a szolgálók is tudtak vezetni, és vezettek is a háztartási költségekről rendszeres elszámolást ... A kereskedő irodájában már bizonyára régen kötelező volt az írástudás.”

Röviden összefoglalva, az olvasóközönség főleg a 15. században jött létre, és a feltételek megértek a nyomdászat megjelenésére. Mikor Caxton tudakozódni kezdett, érdemes-e nyomdát felállítani Angliában, bizonyára elmondták neki a londoni másolók, hogy milyen óriási tömegű munkájuk van. Műhelyeikben Caxton láthatta, hogy mindenféle könyvet másoltak, a nagy, díszes, illuminált szegélyű folio kötetektől az olcsó, gyorsan készülő, nyolcadrét vagy még kisebb alakú kötetekig, amelyeknek más érdemük nem volt, csak az olcsó áruk, amely sokak számára tette elérhetővé ezeket a könyveket. Ha Caxton esetleg még egy kicsit tovább tudakozódott, azt is megtudhatta, hogy a legnagyobb érdeklődés a vallásos művek iránt nyilvánul meg, de egyáltalán nem elhanyagolható a tankönyvek és a verses és prózai szépirodalom iránti igény sem. De amit látott, arra intette, hogy legyen óvatos, és annak a páratlanul értékes tájékoztatásnak köszönhetően, amelyet ő maga ad sok könyve elő-, illetve utószavában, alkalmunk van nyomon követni reményeit és félelmeit, ahogy termékeit útra bocsátotta.

A történet 1468-ban kezdődik, Brugge-ben, itt kezdett bele Caxton 1464-ben Raoul Le Fèvre *Le recueil des histoires de Troyes* című műve, a Trója regény egy gyűjteményes változata fordításába. „Hogy kerülje a henyéséget és tétlenséget”, megállás nélkül dolgozott rajta, míg öt vagy hat köteg [*quire: 25 ív (=lap) papír*] papírt tele nem írt, ekkor azonban elcsüggedt, és félretette a munkát. Két évvel később, pártfogónőjével, Margit, burgundiai hercegnővel való beszélgetés közben egyszer megemlítette félbemaradt munkáját, és a hercegnő kérte, mutassa meg neki, mert látni szeretné. Mikor megnézte, bírálta ugyan a fordítás színvonalát, mégis megparancsolta Caxtonnak, hogy folytassa és fejezze be a munkát. „Ezzel a félelmes parancssal”, mondja Caxton, „nem merem szembeszegülni, mert én a fentnevezett fenség szolgája vagyok, és évi járandóságot kapok tőle, és sok más hasznos és nagy jótéteményt, és remélem, hogy ezután még többet is fogok kapni őfenségétől”. Így hát „azonnal mentem és dolgoztam az említett fordításon, egyszerű és szegényes eszem szerint”. Caxton csak a kor szokásos útját követte: a patrónus megrendeli a művet, a szerző pedig engedelmeskedik. Egy kicsit később, a III. könyv epilógusában, Caxton elmeséli, mik voltak azok a körülmények, amelyek kiemelték őt az olyan kéziratos írók sorából, akik a hírnevet csak a másolóműhelyekben hosszadalmasan készülő példányok lassú szaporodásától várhatták, a nyomdászok válogatott társaságába, akik bármely adott pillanatban nem egy vagy két, de akár több száz példányt is képesek voltak piacra dobni, ha a szükség úgy kívánta. 1471. szeptember 19-én fejezte be a fordítását, és valamikor ez után, de 1472 előtt Caxton megtanulta a nyomdászmesterséget Kölnben, ahol segített elkészíteni egy angol szerző, Batholomew⁵ *De proprietatibus rerum* című művének kiadását. Elmondja nekünk, hogy erre azért volt szükség, mert már akkor kértek tőle példányokat a Trója regényből, amikor még el sem készült vele. Már öregedett, és nehéz tehernek érezte a fásasztó kézi másolást.

„Ezért hát gyakoroltam és megtanultam, nagy költséggel és kiadással, hogyan szedjem ki a mondott könyv szövegét, olyan módon és formában, ahogy itt kinyomtatva látható. És nem pennával és téntával vagyon írva, más könyvek módjára, [*hanem nyomtatva*] azért, hogy mindenki azonnal megkaphassa, mert ennek a történetnek minden könyvét ... úgy kinyomva, ahogy itt látható, egy napon kezdem el, és még ugyanaznap be is fejeztem, és a könyvet én rettegett úrnőmnek ajánlottam ... és ő kegyesen fogadta, és bőkezűen megjutalmazott érte.”

Bizonyára nem kerülte el olvasóim figyelmét, hogy milyen fontos volt a pártfogó szerepe az egész folyamatban. Nemcsak megnézte Caxton első fordítási kísérletét, de tanácsokat is adott neki a hibákkal kapcsolatban, és megparancsolta, hogy folytassa a munkát. Mikor Caxton elkészült, elfogadta a művet, és búsán megjutalmazta a szerzőt. Mi több, az is aligha lehet kétséges, hogy a hercegnő érdeklődése ösztönözte a különböző urakat és barátait, hogy példányt kérjenek a műből a szerzőtől, és ezzel arra ösztönözték Caxtont, hogy tegye meg a döntő lépést, tanuljon meg nyomtatni és adja ki nyomtatásban Trója regény-kiadását, amely Bruggében jelent meg, 1475-ben. Nagy, vaskos kötet volt, valamivel több

⁵ Bartholomaeus Anglicus, 13. századi ferences enciklopédista, a Sorbonne teológia tanára. A *De proprietatibus rerum* a maga korában népszerű enciklopédia volt.

mint 700 folio oldal, úgy hogy ebből megérthetjük, mennyire kockázatos első próbálkozás volt ez egy kezdő nyomdász részéről. Nagyjából ugyanebben az időben Caxton egy másik művet is kiadott, a *The Game and Playe of Chesse-t* (Sakkjáték), egy újabb fordítást franciából. Ez kisebb kötet volt, csak 148 folio oldal, de így is további bizonyítéka annak, hogy Caxton bízott kiadványai eladhatóságában. Ekkor nem patrónus irányításával dolgozott, de megértette, hogy a siker esélyeit növelné, ha egy előkelő személy kegyét megnyerné, és a művet az angol király [IV. Edward] öccsének, Clarence-nek, Warwick grófjának ajánlotta, annak ellenére, hogy ekkor még „nem is ismerte személyesen” a gróft.⁶ Caxton számítása bevált, és az ajánlás, azzal együtt, hogy a „fentnevezett könyv tele van hasznos tudnivalókkal és olyam szükséges dolgokkal, ami minden rendű és rangú embernek feltétlenül kell” segítette eladni a könyvet, és 1483-ban Caxton újra is nyomta, és szilárdabban meg volt győződve, mint valaha, hogy „nagyon is szükséges, hogy angolul meglegyen ... hogy akik még nem látták, mivel sem franciául, sem latinul nem értenek, elolvashassák a nép nyelvén”.

Ezt a két könyvet Bruggében nyomták, de 1477 vége felé Caxton valószínűleg hazatért Angliába, hogy nyomdát nyisson Westminsterben, ahol 1477. november 18-án megjelentette *The Dictes and Sayengis of the Philosophres* (A filozófusok bölcs mondásai) című kiadványát. Erre érdemes felfigyelni, mert nem Caxton saját fordításáról van szó, hanem Rivers grófja [a király sógora] készítette és adta Caxtonnak, hogy nézze át és javítsa ki, ahol kell, és azután nyomtassa ki a gróf parancsára „ami arra kötelez engem, hogy megtegyem, a szép jutalomért, amelyet a fentnevezett úrtól kaptam.” Világos tehát, hogy amikor első nagy könyvét nyomtatta Angliában, Caxton előzőleg már leírta a 156 folio oldalas kötet kiadásával járó kockázat egy részét, mivel „szép jutalmat” fogadott el a gróftól. Mindenesetre a könyv meglévő igényt elégített ki, mert Caxton még két kiadást hozott ki belőle, és egy hamadikat is megjelentetett Wynkyn de Worde 1528-ban. Valószínűleg ez volt az első könyv, amelyet Caxton Angliában szedett — és biztosan az első nagy angliai kiadványa,⁷ és érdekes figyelemmel kísérni, mit csinált ezután, angliai kiadótevékenységének első két évében. Ez alatt az idő alatt négy folió kötetet nyomtatott ki — a *Dictes-t*, a *Boethius-t*,⁸ a *Canterbury meséket* és a *Jázon-t* — majdnem 700 lap, illetve 1400 oldal nyomtatott szöveget tett ki csak ez a négy mű. Ezenkívül még kihozott vagy 20 kisebb, negyedréte alakú könyvet is, változó hosszúságúakat, 8 oldalas kis füzetektől vékony kis 30–78 oldalas kötetekig. Ezt úgy tekinthetjük, mint próbálkozást, hogy piacot építsen ki magának azalatt az idő alatt, amíg a nagy fóliások nyomtatásán dolgozik. Nagyon jó érzékkel választotta meg kiadványait, mert négy költeményt nyomott ki a népszerű 15. századi költőtől, Lydgate-től, és Chaucertól is az *Anelida-t* és a *Madarak törvényezékét* (The Parlement of Foules)

6 Clarence, akkor már herceg szerepel a III. Richardban, testvére, IV. Edward kivégeztette, mert attól félt, hogy trónjára tör.

7 Ma már tudjuk, hogy az nem igaz, éppen Lotte Hellinga könyve bizonyította be, hogy a *Canterbury mesék* volt az első nagyobb angliai kiadványa.

8 Chaucer Boëtius fordítását, a *De consolatione philosophiae-t*.

The Temple of Brass (Sárgaréz templom) címen. A komolyabb olvasók Benedict Burgh fordítását kapták, Cato distichonjai alapján, Christine de Pisan *Morale Proverbes* (Erkölcös mondások) című kötetét, és egy kis könyvet a jó modorról, a *Book of Courtesy*-t. Így fel tudta mérni, milyen természetű és mennyire erős a nyomtatott könyvek iránti igény, és az így szerzett ismeretei alapján készíthetett újabb kiadási terveket. De míg ezeknek a kisebb műveknek a kiadását hajlandó volt saját kockázatára vállalni, más volt a helyzet, mikor több száz folio oldalas kiadványok nyomtatásáról volt szó. Caxton nyilvánvalóan minden alkalommal gondosan mérlegelt, mielőtt munkához látott volna. A *Dictes*, a *Boethius* és a *Jázon*, amint erről már korábban meggyőződött, erényeik ellenére, csak szűk körben vagy egyáltalán nem terjedtek kéziratban, a *Canterbury meséket* viszont állandóan keresték, és várható volt, hogy könnyen elkel. A *Dictes* kiadásával Caxton csak azt tette, amit Rivers gróf „parancsolt”, míg *Boëtius* ritka művének hozzáférhetővé tételével „egy barátja és jó ismerőse” kérésének engedett. A *Jázon* a *Trója regény* természetes kiegészítője volt, de hogy a lehető legkisebbre csökkentse a kockázatot, Caxton a trónörökösnek, a kis walesi hercegnek [*a későbbi, fiatalon meggyilkolt V. Edward*] ajánlotta a könyvet, és nyilván arra számított, hogy IV. Edward és a királyné majd kegyesen fogadják. Tehát mind a három mű kiadását meglehetősen kockázatos üzleti vállalkozásnak tartotta, míg a *Canterbury mesék* egyáltalán nem jelentett kockázatot — bár (ahogy később megtudta) a kézirat, melynek alapján a szöveget kiadta, nem volt sem teljes, sem hibátlan.

Caxton láthatóan elégedett volt azzal a reagálással, amit első kiadói próbálkozásai kiváltottak, és a következő két évben továbbra is puhatólódzó taktikát folytatott. A kiadványai a legváltozatosabb igények kielégítését tűzték ki célul, a *Cordiale*, a *breviárium*, a *Hórás könyv*, és a már utánn nyomásban megjelenő *Dictes* és a *Cato* a buzgó vallásos embereknek volt szánva, a nagy kötet retorika az iskolázott embereknek, a vékonyabb francia és angol szótárak a kevésbé iskolázottaknak. Akik információkra vágytak, böngészhatték az *Angol Krónika* (*The Chronicles of England*) és a *Britannia leírása* (*The Description of Britain*) lapjait,⁹ míg a versek kedvelőinek számára ott volt a *The Court of Sapience* (A bölcsesség udvara), ezt ekkoriban Lydgate-nek tulajdonították. Ezek közül a művek közül egyedül a *Cordiale* kapott külső támogatást, de Caxton önbizalma szemmel láthatólag növekedett, ez kiderül, ha kézbe vesszük 1481. augusztus 12-én kiadott *Tullius of Olde Age* című kiadványát. Prológusában Caxton elmondja, hogy a 15. század közepén egyszer már lefordított műből csak „nagy kéreléssel, fáradsággal és költséggel” tudott egy példányt szerezni. Mivel még soha nem látta eddig máshol, elhatározta, hogy kinyomtatja, és „kis értelmem szerint szorgalmasan kijavítottam, hogy a nemes, erényes és érdeklődő emberek megszerezhessék, hogy megnézhessék és megértsék.”

Ezt meg is tette, annak ellenére, hogy tudta, ez a könyv csak szűk közönséget érdekel, mivel azt mondja, „ez a könyv nem feltétlenül szükséges, sőt, nem is

⁹ Ez utóbbi William Harrison nevéhez fűződő országismereti beszámoló, az Erszébet-kori Anglia életének eredeti tükré, J. Dover Wilson erre alapozta *Élet Shakespeare Anglijában* című antológiáját.

megfelelő mindenféle műveletlen és egyszerű embereknek, akik nem értenek sem a tudományhoz, sem semmilyen mesterséghez ... hanem olyan nemes és bölcs és előkelő uraknak, úriembereknek és kereskedőknek való, akik ismerik a közügyeket, és naponta találkoznak a köz javát érintő dolgokkal.” Akárcsak a *Jázon* esetében, IV. Edwardot kéri alázatosan, fogadja el a könyvet.

Ez az értékes prólógus bizonyos mértékig megérteti velünk Caxton indokait. Látjuk, hogy folyton nyomtatni való könyvek után kutat, de leginkább azokra az értesülésekre kell támaszkodnia, amelyeket saját maga gyűjt arról, mennyire nagy az érdeklődés egyes művek iránt általában vagy valamilyen különös szempontból, és kéziratos forgalmuk mekkora. Még ha korlátozott is a népszerűségük, hajlandó vállalni a kockázatot, de a király támogatását kéri, mert ez nagyon értékes segítség.

Caxton továbbra is nagyjából ezen az úton haladt egész angliai nyomdászti pályafutása alatt. Ez kísérleti időszak volt. Caxton gondosan vizsgálta potenciális közönségének véleményét; kiadványainak sokfélesége jelzi, milyen sok lehetőséget próbált ki. 1485-ben már nyugodtan mondhatjuk, hogy sikerült megszilárdítania a helyzetét. Már vagy ötven kiadvánnyal dicsekedhetett, és a nyomtatás mestersége, hála neki és másoknak Angliában és külföldön, híveket szerzett, és az inga lassan kezdett a másoló felől a nyomdász irányába kilendülni. De Caxton jelszava az óvatosság maradt, kiadványaival rendkívül „biztosra” ment, mivel szinte kizárólag vallásos művekre, utánnyomásokra vagy egy patrónus kérésére vállalt könyvekre korlátozódtak a könyvei.

Ez az utolsó csoport a legérdekesebb. Mint már láttuk, Caxton királyi biztatásra kezdett nyomtatni, és az arisztokrácia támogatását is élvezte, Rivers gróf személyében, aki három kötetének költségeihez járult hozzá. Néhány, patrónusok támogatásával kiadott könyve esetében nincs más támpontunk, csak a homályos „számos úriember kérésére” vagy „egy nemes hölgy [kérésére], aki sok nemes és szép leányt szült” vagy „egy előkelő és nemes úr” kérésére, Caxton szerint ők biztatták, hogy nyomtassa ki a műveket. Nincs okunk feltételezni, hogy ezek kitalált személyek, de hasznosabb lett volna, ha Caxton megnevezte volna őket. Pályájának utolsó tíz évében azonban legalább tíz olyan kiadványt találunk, amelyeket olyan patrónus kifejezett kérésére adott ki, akinek a nevét is tudjuk. A király, az arisztokrácia és London gazdag polgárai mind igénybe vették szolgálatait. És időnként előfordult, hogy a patrónusok valóban nélkülözhetetlenek voltak. Caxton maga mondja el nekünk, hogy az *Arany Legenda* (The Golden Legend) fordításának és kinyomtatásának gigantikus munkája láttán hamarosan „félíg-meddig kételkedni kezdtem abban, hogy valaha is el tudom-e végezni” és hogy már „arra gondoltam volna, miután elkezdtem fordítani, hogy abbahagyom, és félreteszem, ha nem a hatalmas, nemes és erényes gróf, Lord William, Arundel grófja sürgetésére és kérésére csináltam volna, aki azt kívánta, hogy folytassam és haladjak tovább a fentnevezett munkával, és megígérte nekem, hogy méltányos mennyiséget megvesz belőle, ha sikeresen befejezem és elkészül a munka.”¹⁰

10 Az *Arany Legenda* majdnem 900 lapos volt, Caxton legnagyobb könyve.